

UDK:159.922.736.3;159.922.763

Sevaraxon OTAXONOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
E-mail: sevaraxonotaxon@gmail.com

TDPU professori, psixologiya fanlari doktori G.Baykunosova taqrizi asosida

NEGATIVE BEHAVIORAL ATTITUDES AND GENDER DIFFERENCES IN PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

This study focuses on examining the negative behavioral attitudes of preschool children and identifying gender differences in this regard. Within the framework of the research, children's behavioral manifestations were analyzed using René Gill's "Film-Test" semi-projective methodology. The results showed that boys exhibited negative behavior in more active-aggressive forms, while girls demonstrated negative behavior through passive-submissive responses. Adequate behavior, characterized by neutral-indifferent attitudes, reflected the level of social adaptation regardless of gender differences.

Key words: Preschool age, negative behavior, active-aggressive attitude, passive-submissive attitude, neutral-indifferent attitude, gender differences, René Gill methodology.

НЕГАТИВНАЯ ПОВЕДЕНЧЕСКАЯ РЕАКЦИЯ И ГЕНДЕРНЫЕ РАЗЛИЧИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

Настоящее исследование посвящено изучению негативного поведения дошкольников и выявлению гендерных различий в этом аспекте. В рамках исследования с использованием полу-проективной методики «Фильм-тест» Рене Жилля был проведен анализ реакций поведения детей. Результаты показали, что мальчики чаще проявляли негативное поведение в активной-агрессивной форме, тогда как девочки выражали негативное поведение через пассивно-страдательные реакции. Адекватные формы поведения, выраженные в нейтрально-индифферентных отношениях, свидетельствовали об уровне социальной адаптации вне зависимости от гендерных различий.

Ключевые слова: Дошкольный возраст, негативное поведение, активное-агрессивное отношение, пассивно-подчиненное отношение, нейтрально-индифферентное отношение, гендерные различия, методика Рене Жилля.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SALBIY XULQ-ATVOR MUNOSABATLARI VA JINSIY FARQLAR

Annotatsiya

Mazkur tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarning salbiy xulq-atvor munosabatlarini o'rganish va bu boradagi jinsiy farqlarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot doirasida Rene Jilning "Film-test" yarim proyektiv metodikasi asosida bolalarning xulq-atvorida namoyon bo'ladigan faol-agressiv, majhul-sust va neytral-indifferent munosabatlari tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'g'il bolalarda salbiy xulq-atvorning faol-agressiv shakllari ko'proq namoyon bo'lgan, qiz bolalar esa salbiy xulq-atvorni sust-passiv shakllarda munosabat bildirish bilan namoyon etganlar. Xulq-atvorning adekvat shakli, neytral-indifferent munosabatlari jins farqlaridan qat'i nazar, ijtimoiy moslashish darajasini ko'rsatgan.

Kalit so'zlari: Maktabgacha yosh, salbiy xulq-atvor, faol-agressiv munosabat, majhul-sust munosabat, neytral-indifferent munosabat, jinsiy farqlar, Rene Jil metodikasi.

Kirish. Ota-onaning mehr-muhabbati, oiladagi o'zaro iliq, do'stona munosabatlari bola ruhiyatida yaxshi fazilatlarining shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qiladi. Bolaning oilada o'zlashtiruvchi muloqot va o'zaro ta'sir uslubi uning kelgusi hayotidagi xulq-atvor modellarini shakllantiradi. Oilaviy munosabatlar tizimidagi ota-ona va bola munosabatlari turli mazmunga ega va o'zaro bog'liq bo'lmish ota-onaning bolaga hamda bolaning ota-onaga munosabatlarini qamrab oladiki, bu o'zaro munosabatlar bolaning hamkorlik va nizoli (frustratsiya) vaziyatlarda qo'llab-quvvatlanganda o'zini tutishga o'rgatadi. Bola atrofidagilarni, ayniqsa, ota-onasini kuzatadi, ularning xatti-harakatlariga taqlid qiladi, ulardan ibrat oladi. Ota-ona bola xatti-harakatlarini, xulq-atvorini ma'qullab yoki muhokama qilib, rag'batlantirib yoki jazolab tarbiyaviy ta'sir o'tkazadi. To'g'ri tashkil etilgan tarbiyaviy ta'sir ostida ijobiy shaxs sifatleri shakllansa, noto'g'ri tarbiya salbiy xususiyatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi [11].

Maktabgacha yoshdagi bolalar xulq-atvori shakllanishi turli omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida oilaviy muhit, shaxsiy psixologik xususiyatlar va jinsiy farqlar muhim rol o'ynaydi. Salbiy xulq-atvor shakllari bolalarning ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu tadqiqot Rene Jil tomonidan ishlab chiqilgan va bolaning shaxslararo munosabati sohasi, uning oila ichidagi o'zaro munosabatlari, ijtimoiy moslashganligi hamda bola xarakterining ustun jihatlari, ustuvor xulq-atvor modelini o'rganishga qaratilgan vizual verbal testi asosida maktabgacha

yoshdagi bolalarning salbiy xulq-atvor reaksiyalarini tahlil qilish va jinsiy farqlarni aniqlash maqsadida amalga oshirildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologiyada Rene Jil metodikasi asosida bolalar ijtimoiy munosabatlari va xulq-atvor xususiyatlari keng o'rganilgan. Bu metodikadan diagnostik maqsadlarda foydalanish yuzasidan ko'plab tadqiqotlar o'tkazilgan. Ushbu metodika 1959 yilda R. Jil tomonidan nashr etilgan bo'lib, bola shaxsini tadqiq etishga mo'ljallangan [2].

I.N. Gilyasheva va N.D. Ignateva 1972 yilda bu testning rus tilida mahalliy muhitga moslashtirilgan shaklini taklif etganlar va 1978 yilda sog'lom va epileptik bolalardagi shaxslararo munosabatlar tuzilmasini o'rganib uning validligini tasdiqlaganlar. Ushbu vizual-verbal so'rovnomaga mutaxassis psixologlar tilida "Film-test" nomi bilan mashhur bo'lgan [3].

D.B. Lubovskiy (1991) metodikaning "Frustratsiyaga munosabat" (Xulq-atvorning ijtimoiy o'xshashlik darajasi) shkalasi bilan S. Rozensveygning frustratsion rasm testidagi intrapunitivlik parametrlarini qiyoslab yuqori validlik (0,63) ni aniqlagan [6].

2001 yilda O.M. Baranova Rene Jil testining rasmlari topshiriqlarini "Oila rasmi" natijalari bilan solishtirib, bolalarni predmetlar-ramzlar bilan ajratilishi va ota-onalariga nisbatan joylashishi alomatleri bo'yicha ijobiy korrelyatsiyani aniqlagan (0,68 va 0,65) hamda me'yoriy ma'lumotlar olingan [1]. Mazkur test maktabgacha ta'lim muassasalari va maktab amaliyotchi psixologlari ish faoliyatida keng qo'llanilib, bola yoki o'smir xulqi va o'zaro munosabatlari tizimidagi dastlabki tekshiruvdan

boshlab aniq tarbiyaviy, psixologik chora-tadbirlar ishlab chiqish bilan yakunlanuvchi bir qator murakkab psixologik muammolarni yechish imkonini beradi. Shu bilan bir qatorda zamonaviy tadqiqotlar film-testdan oilaviy o'zaro munosabatlar doirasida, nafaqat, bolalarda balki, kattalar xususan, ota-onalarda ham qo'llash mumkinligini ko'rsatdi (A.K. Osnitskiy, 1997) [2]. Mamlakatimizda mazkur metodikani Sunnatova R.I., Irgasheva N.G., Tadiyeva S.X. (2008) o'z ilmiy amaliyotida qo'llaganlar va milliy muhitga moslashtirganlar [9].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotimizda Rene Jil metodikasidan foydalandik. Metodikaning afzalligi shundaki u so'rovnomma va proyektiv testga xos oraliq shaklga ega bo'lib, bolaning shaxslararo munosabatlari va xulq-atvorini o'rganishga mo'ljallangan. Tadqiqotda 211 nafar maktabgacha yoshdagi bolalar (113 nafar o'g'il bola va 98 nafar qiz bola) ishtirok etgan.

Metodikaning mohiyati shundan iboratki, sinalluvchi o'zini rag'batlantirish materialida ko'rsatilayotgan biror syujet qahramoniga o'xshatib o'z individual ahvolini, munosabatini, o'zini va boshqalarni shu vaziyatda qanday idrok etishini "tasvirlaydi".

Film-testning asosiy maqsadi bolaning ijtimoiy moslashuvi xususiyatlarini uning atrofdagilar bilan o'zaro munosabati va umumiy bilish faolligini o'rganishdan iborat.

Ushbu testing rag'batlantirish materiali vizual-verbal shakldagi 42 ta topshiriqdan iborat: 25 ta surat va 17 ta matnli test-savollar shaxslararo munosabatlarni, turli vaziyatlarda xulq-atvor xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. Yarim proektiv testning psixologik materialini shartli ravishda ikki guruhga bo'ladilar:

Bolaning aniq shaxsiy munosabatlarini tavsiflaydigan ko'rsatkichlar: oila muhitidagi munosabat (ota-ona, aka-uka, bobo-buvi va boshqa qarindoshlar), do'sti yoki dugonasiga, tarbiyachiga (o'qituvchi yoki boshqa bola uchun obro'li shaxs) munosabat.

Bolaning o'zini tavsiflovchi va turli munosabatlarda namoyon bo'ladigan ko'rsatkichlar: qiziquvchanlik darajasi, muloqotchanlik, hukmronlikka intilish, nizolashuvchanlik, agressivlik, o'zini chetga tortish, shuningdek, o'zaro ta'sir jarayonida frustratsiyaga xulqiy munosabat.

Film-test 4 yoshdan 12 yoshgacha bolalar uchun mo'ljallangan. Tashxisni guruhli va individual tarzda olib borish mumkin bo'lsa-da, undan yakka tartibda foydalanilgandagina aniq va ishonchli ma'lumotlar olish mumkin. Chunki tashxis jarayonida bola bilan suhbat qurish, unga aniqlashtiruvchi savollar berish, uning emotsional va xulq-atvor reaksiyalarini kuzatish imkoni yuzaga keladi. Guruhli tarzda ishlaganda esa bu kabi muhim va qimmatli ma'lumotlarni yo'qotish xavfi mavjud. Shu sababli biz ham ushbu metodika bo'yicha har bir bola bilan individual tarzda ishlab, natijalarni tahlil etdik.

Har bir topshiriq qayd etilishi lozim bo'lgan mazmunga ega bo'lib, rasmlari kartochkalarda bola ko'rsatgan joy yoki shakllar "X" ishorasi bilan, matnli savollar esa, mos javob varianti bilan belgilab boriladi. Testing ikki xil baholash tizimi (12 va 13 shkalali) mavjud bo'lib, olingan javoblar shu shkalalar asosida baholab chiqiladi. 13 shkaladan iborat baholash tizimida "Nizolashuvchanlik, agressivlik" shkalasi mavjud bo'lib, xulq-

atvorning mos shaklini baholash imkonini beradi. Bizning tadqiqotimiz ham asosan salbiy xulq xususiyatlarini o'rganishga qaratilganligi sabab 13 shkalali baholash tizimidan foydalanmiz.

Bola xulq-atvor munosabatlarini baholashda I.N. Gilyasheva va N.D. Ignateva tavsiyasiga ko'ra ularni uch guruhga bo'lib taqqosladik:

Faol-agressiv munosabat, bunda atrofdagilarga nisbatan g'azab, jahl, adovat bildiriladi. Javoblar varianti:

- baqiraman;
- ustidan kulaman;
- norozilik bildiraman;
- taqiqqa qarshi boraman;
- jahlim chiqadi;
- uraman;
- haqoratlab uraman;
- tortib olaman.

Majhul-sust munosabat, bunda xulq-atvorning ancha sodda shakllari (regressiya) va faoliyat samaradorligining tushishi namoyon bo'ladi. Javoblar varianti:

- yig'layman;
- xafa bo'laman;
- shikoyat qilaman;
- qovog'imni solaman.

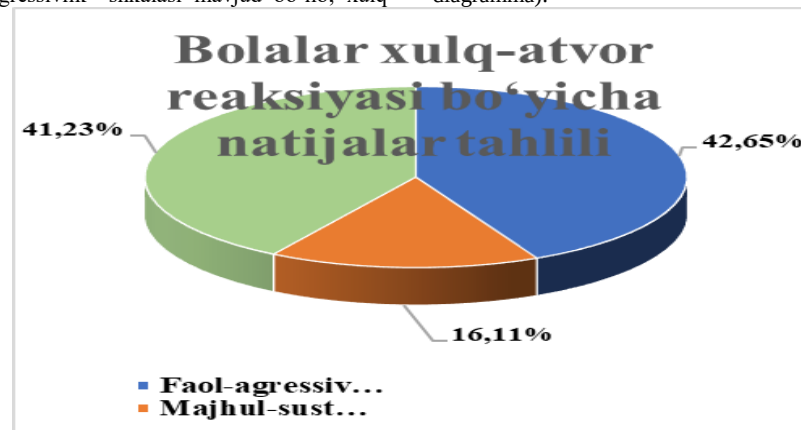
Neytral-indifferent munosabat, bunga mualliflar aytganidek, "frustratsion tolerantlik" - frustratsiyani kechirmaslik yoki frustratonga nisbatan bardoshlilikdan dalolat beruvchi, eng maqbul, adekvat xulq shakli kiradi. Javoblar varianti:

- hech narsa demaslik;
- hech narsa qilmaslik;
- yelkasini qismoq;
- o'yinni davom ettirmoq;
- tanbeh bermoq.

I.N. Gilyasheva va N.D. Ignatyevlar fikricha, neytral, indifferent munosabat bolaning mos xulq-atvor me'yorlarini egallaganligi, istalmagan emotsional tuyg'ularini ushlay olishidan darak berib, bolaning ijtimoiy moslashganligini bildiradi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot diagnostikasini zarur talab va me'yorlarga rioya qilgan holda amalga oshirib, biz bolalardagi salbiy xulq munosabatiga doir olingan natijalarni I.N. Gilyasheva va N.D. Ignatevalar tavsiyasiga ko'ra tahlil etganmiz. Maktabgacha yoshdagi bolalar salbiy xulq xususiyatlarini o'rganish uchun Rene Jil "Film-test"ining 25-, 33-, 34-, 35-, 36-, 37-, 38- savollariga berilgan javoblarning sifat ko'rsatkichlari miqdor ko'rsatkichlariga o'girildi va tahlil etildi. Yarim proektiv test bo'yicha bola xulq-atvor reaksiyalarini baholashda I.N. Gilyasheva va N.D. Ignatevalar tavsiyasiga asosan ularni uch guruhga bo'lib taqqosladik.

Tanlanmada jami 211 nafar o'rta va katta maktabgacha yoshdagi bolalar ishtirok etib ularning 113 nafari o'g'il bola va 98 nafari qiz bolalarni tashkil etgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra tanlanmadagi jami bolalarning 42,65% i salbiy xulq-atvorning faol-agressiv xususiyatlarini namoyon etgan bo'lsa, 16,11% ida salbiy xulqning majhul-sust jihatlari aniqlandi, 41,23% bolalarda esa ijtimoiy me'yorlarga muvofiq xulq reaksiyalari kuzatildi (1-diagramma):

1-diagramma. Tanlanmadagi bolalar xulq-atvor reaksiyasi bo'yicha natijalar tahlili

Maktabgacha yoshdagi bolalar salbiy xulq-atvor xususiyatlarining jins bo'yicha farqlarini ko'rib chiqishda olingan natijalarning noparametrik ko'rsatkichlarda ifodalangani bois Mann-Uitni U-mezonidan foydalandik. Olingan natijalarga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalarda namoyon bo'ladigan salbiy xulq munosabtlarida jins bo'yicha ahamiyatli tafovutlar mavjudligi aniqlandi (1-jadval):

1-jadval. Maktabgacha yoshdagi bolalar salbiy xulq-atvor reaksiyasi bo'yicha jins farqlari.

Xulq reaksiyalari	Jinsi	N=211	O'rtacha rang	U	P
Faol-agressiv munosabat	O'g'il bolalar	113	119,3186	4032	0,000518***
	Qiz bolalar	98	90,64286		
	Jami	211			
Majhul-sust munosabat	O'g'il bolalar	113	90,22566	3754,5	0,0000342***
	Qiz bolalar	98	124,1888		
	Jami	211			
Neytral-indifferent munosabat	O'g'il bolalar	113	105,2478	5452	0,845819
	Qiz bolalar	98	106,8673		
	Jami	211			

Izoh: *** $r \leq 0,001$; ** $r \leq 0,01$; * $r \leq 0,05$

Maktabgacha yoshdagi bolalar salbiy xulq-atvor ko'rsatkichlari o'g'il bolalarda faol-agressiv munosabatlarni ustun ekanligini eng yuqori ishonch darajasida (0,000518***; $r \leq 0,001$) tasdiqlab turibdi.

Qiz bolalarda salbiy xulq-atvor xususiyatlari majhul-sust shaklda namoyon bo'lishi ham yuqori ishonch darajasida (0,0000342***; $r \leq 0,001$) tasdiqlandi.

Ijtimoiy maqbul xulq-atvor, ya'ni neytral-indifferent munosabat bo'yicha jins farqlari aniqlanmadi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalar xulq-atvor munosabati biologik (jins) va ijtimoiy (shaxslararo munosabatlar) omillarga bog'liq bo'lib, tarbiya ta'sirida ham shakllanadi. Chunki, o'g'il bolalar jasorat va himoyaga, qiz bolalar esa itoatkorlik va yumshoqlikka erta yosh bosqichlaridan o'rgatilib boriladi.

Bu yosh davrida jinsiy mansublikni anglash (identifikatsiya) xususiyatlari namoyon bo'la boshlaydi. Bolada ota-onasiga taqlid asosida o'zining u yoki bu jinsga mansub xulq-atvor modellari shakllanib boradi. Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy munosabatlarga kirisha olishi uchun zarur ijtimoiy ko'nikmalar, xulq-atvor me'yorlarini o'zlashtirishi va undagi salbiy xulq-atvor ko'rinishlarining jins xususiyatlariga bog'liq ravishda namoyon bo'lishi oiladagi ijtimoiy-psixologik muhit, tarbiya ta'sirida shakllanadi va shaxslararo munosabatlar tizimida muhim ahamiyat kasb etib boradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda maktabgacha yoshdagi bolalar salbiy xulq-atvor munosabatlari jins farqlari mavjud bo'lib, o'g'il bolalarda salbiy xulq-atvor faol-agressiv (boshqalar ustidan kulish, baqirish, urish, haqorat, norozilik bildirish, taqiqqa qarshi borish, jahl qilish, g'azablanish, tortib olish) ko'rinishda, qiz bolalarda esa majhul-sust (yig'lash, arazlash, gina, qovog'ini solish, xafa bo'lish, injiqlik, shikoyat) shakldagi salbiy xulq xususiyatlari ko'proq uchraydi. Neytral-indifferent munosabat (faoliyatni davom ettirish, tanbeh berish) esa maktabgacha yoshdagi bolalarda jinsidan qat'i nazar ijtimoiy maqbul xulq-atvor sifatida baholanadi va bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasini bildiradi.

Tadqiqotimiz natijalari salbiy xulq-atvorni erta aniqlash va oldini olish choralarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Tavsiyalar:

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda – salbiy xulq-atvorni muqobil usullar bilan almashtirish strategiyalarini ishlab chiqish.

Tarbiya va ta'lim muassasalarida – bolalarga ijtimoiy me'yor qoidalarini o'rgatish va ularni konstruktiv muloqotga yo'naltirish.

Ota-onalar uchun – bolaning salbiy xulq-atvoridagi faol-agressiv va passiv munosabatlarni boshqarish bo'yicha maslahatlar berish.

ADABIYOTLAR

1. Баранова О.М. Дополнительные возможности методики «Рисунок семьи» // Школьный психолог. 2001. № 29. – С. 3–7.
2. Баранова О.М. Применение теста Р. Жили для исследования межличностных отношений детей в семье // «Школьный психолог» №41 (183), 2001.
3. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб.: Питер, 2000. – 528 с.
4. Гильяшева И.Н., Игнатова Н.Д. Методика исследования межличностных отношений ребенка: Метод. пособие. Серия: Психодиагностика детей и подростков. Вып. 7. М.: Фолиум, 1994. 64 с.
5. Гильяшева И.Н., Игнатова Н.Д. Детская проективная методика в исследовании межличностных отношений ребенка. — В кн.: Психологические методы исследования в клинике. Л., 1978, с. 98—104.
6. Лубовский Д.В. О применении теста рисуночной фрустрации С. Розенцвейга в школьной психодиагностике // Вopr. психологии 1990. № 3. – С. 151–154.
7. Методика Рене Жили. Альманах психологических тестов. М.: Изд-во КСП, 1996. – 400 с., С. 367–386.
8. Осницкий А.К. Выявление проблем ребенка и родителей с помощью «Фильм-теста» Рене Жили. Вопросы психологии, 1997, № 1. С. 55-62.
9. Суннатова Р.И., Иргашева Н.Г., Таджиева С.Х. Бола тараккиётини психологик таххис қилиш. Москва-Ташкент: ИТД «СМИ-АЗИЯ» - «San'at» журнали нашриёти, 2008.-156 б., Б. 35-42.
10. Федотова Ю.Ю. Практическое руководство по применению методики «Фильм-тест» Рене Жили. Методические указания. Владивосток, 2004.-48 с.
11. Otakhonova, Sevarakhon. "Ota-Onaning Bolaga Munosabati Va Bolaning Hissiy-Emotsional Xususiyatlari Orasida O'zaro Aloqadorlik." Markaziy Osiyoda jamiyat, gender va oila (2021): 122-130 p.
12. Tulkinovna O.S. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PROTEST BEHAVIOR OF PRESCHOOL CHILDREN. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part II. p.39-43.
13. http://www.voppsy.ru/issues/1997/971/971055.htm#_2_ %D0%96%D0%B8%D0%BB%D1%8F_%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82-%D1%84%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BC
14. <https://psy.1sept.ru/>